

AHOLI O`RTASIDA TUG`ILISH JARAYONI VA UNGA TA`SIR ETUVCHI OMILLAR (DANG`ARA TUMANI MISOLIDA)

D.G'.Mo'minov. D.F.Qodirova

Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Dang'ara tumanida demografik jarayonlarning so'nggi yillardagi holati va unga ta'sir etuvchi omillar ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda tug'ilish ko'rsatkichlari kamida besh yillik rasmiy statistik ma'lumotlar asosida o'rganilib, hududda tug'ilish dinamikasining o'zgarish tendensiyalari aniqlangan. Shuningdek, tug'ilish darajasiga ta'sir etuvchi omillar kompleks yondashuv asosida baholangan. Olingan natijalar hududiy demografik jarayonlarni ilmiy asosda tahlil qilish hamda kelgusida aholi o'sishini to'g'risida xulosalar qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: tug'ilish jarayoni, demografik rivojlanish, tabiiy o'sish, nikohlanish darajasi, yosh-jins tarkibi, migratsiya, urbanizatsiya, qishloq aholisi, demografik siyosat, aholi dinamikasi.

Аннотация. В данной статье проведен научный анализ состояния демографических процессов и факторов в Дангарийском районе. В исследовании изучались показатели рождаемости на основе официальных статистических данных за последние пять лет и выявлены тенденции в динамике рождаемости в регионе. Также на основе комплексного подхода была проведена оценка факторов, влияющих на рождаемость. Полученные результаты имеют большое значение для научного анализа региональных демографических процессов и для формулирования выводов о будущем росте населения.

Ключевые слова: рождаемость, демографическое развитие, естественный прирост, уровень браков, возрастно-половая структура,

миграция, урбанизация, сельское население, демографическая политика, динамика населения.

Annotation. This article provides a scientific analysis of the current demographic processes and factors in the Dangara district. The study examined birth rates based on official statistical data for the past five years and identified trends in birth rate dynamics in the region. A comprehensive approach was also used to assess the factors influencing birth rates. The results are of great importance for the scientific analysis of regional demographic processes and for drawing conclusions about future population growth.

Keywords: birth rate, demographic development, natural increase, marriage rate, age and sex structure, migration, urbanization, rural population, demographic policy, population dynamics.

Aholining demografik rivojlanishi har qanday hududning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, mehnat resurslari shakllanishi, aholi joylashuvi va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari belgilovchi muhim jarayonlardan biridir. Demografik jarayonlar ichida tug'ilish alohida o'rin tutadi, chunki u aholining tabiiy ko'payishi, avlodlar almashinuvi va jamiyatning uzluksiz davom etishini ta'minlaydi. Tug'ilish jarayoni faqat biologik hodisa sifatida emas, balki iqtisodiy sharoit, oila institutining barqarorligi, nikohlanish darajasi, ayollarning ijtimoiy faolligi, aholining ta'lim darajasi, qadriyatlar tizimi hamda davlat tomonidan olib borilayotgan demografik siyosat bilan bog'liq murakkab ijtimoiy-demografik jarayon sifatida qaraladi.

Bugungi kunda O'zbekistonda aholi sonining o'sishi va demografik tarkibning o'zgarishi hududiy rivojlanish masalalarini chuqur tahlil qilishni talab etmoqda. Ayniqsa, tug'ilish ko'rsatkichlarining viloyatlar, tumanlar, shahar va qishloq hududlari kesimida farqlanishi mazkur jarayonga ta'sir etuvchi omillarni alohida o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi. Chunki har bir hududning iqtisodiy rivojlanish darajasi, aholining bandlik holati, migratsiya

jarayonlari, nikoh va oila munosabatlari, urbanizatsiya darajasi hamda mahalliy an'analar tug'ilish dinamikasiga turlicha ta'sir ko'rsatadi.

Dang'ara tumani Farg'ona viloyatining demografik jihatdan faol hududlaridan biri hisoblanadi. Tumanda qishloq aholisi ulushining yuqoriligi, oilaviy qadriyatlarning nisbatan mustahkam saqlangani, yosh oilalar sonining ortib borishi va nikohlanish jarayonining davomiyligi tug'ilish ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir etadi. Shu bilan birga, so'nggi yillarda iqtisodiy sharoit, ayollarning ta'lim olishi va mehnat faoliyatidagi ishtiroki, uy-joy masalalari, migratsiya hamda oilalarda farzandlar sonini rejalashtirish kabi omillar ham tug'ilish jarayonining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tug'ilish darajasining o'zgarishini faqat tug'ilgan bolalar soni orqali baholash yetarli emas. Uni aholining yosh-jins tarkibi, nikohlanish va ajrim holatlari, shahar va qishloq aholisi nisbatlari, ayollar salomatligi, ijtimoiy himoya tizimi hamda oilalarning moddiy imkoniyatlari bilan bog'liq holda o'rganish lozim. Chunki tug'ilish ko'rsatkichlari bir tomondan tabiiy demografik jarayon bo'lsa, ikkinchi tomondan jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning bevosita aksidir.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, Dang'ara tumanida tug'ilish jarayonini rasmiy statistik ma'lumotlar asosida o'rganish hududdagi demografik vaziyatni to'g'ri baholash, tug'ilishga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash hamda kelgusidagi aholi o'sishi bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni belgilash imkonini beradi. Ayniqsa, kamida so'nggi besh yillik statistik ma'lumotlar asosida tug'ilish dinamikasini tahlil qilish orqali tumanda tug'ilishning o'sish yoki pasayish yo'nalishlari, unga ta'sir qiluvchi omillar va mavjud demografik tendensiyalarni aniqlash mumkin.

Tug'ilish jarayoni aholining tabiiy takror barpo bo'lishida asosiy o'rin tutadi. U faqat biologik hodisa emas, balki demografik, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy, hududiy va siyosiy omillar ta'sirida shakllanadigan murakkab

jarayondir. Demografik tadqiqotlarda tug‘ilish darajasini o‘rganishda aholining yosh-jins tarkibi, nikohlanish darajasi, ayollarning jamiyatdagi o‘rni, oilalarning iqtisodiy imkoniyatlari, urbanizatsiya, migratsiya hamda davlatning demografik siyosati muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Nazariy jihatdan tug‘ilish darajasi, avvalo, reproduktiv yoshdagi aholining soni va tarkibiga bog‘liq. Ayniqsa, 15–49 yosh oralig‘idagi ayollar ulushi yuqori bo‘lgan hududlarda tug‘ilish ko‘rsatkichlari ham nisbatan yuqori bo‘ladi. Shu bilan birga, nikohlanish darajasi tug‘ilish jarayoniga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi, chunki aksariyat tug‘ilishlar oilaviy munosabatlar doirasida ro‘y beradi. Taqdim etilgan nazariy materialda ham tug‘ilish jarayoniga biologik omillar, nikohlanish darajasi, urbanizatsiya, ayollarning jamiyatdagi o‘rni, migratsiya va demografik siyosat kabi omillar ta‘sir qilishi ta‘kidlangan.

Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar ham tug‘ilish jarayonida muhim o‘rin tutadi. Oilalarning daromadi, bandlik holati, uy-joy bilan ta‘minlanganlik, bolalarni tarbiyalash xarajatlari va ijtimoiy himoya tizimi farzand ko‘rish qaroriga ta‘sir qiladi. Bundan tashqari, ayollarning ta‘lim darajasi va mehnat faoliyatidagi ishtiroki ortgani sari oilalarda farzandlar sonini rejalashtirish kuchayadi. Urbanizatsiya jarayonlari esa tug‘ilish darajasining hududlar bo‘yicha farqlanishiga sabab bo‘ladi. Odatda qishloq joylarda an‘anaviy oilaviy qadriyatlar kuchliroq saqlangani sababli tug‘ilish ko‘rsatkichlari shaharlarga nisbatan yuqoriroq bo‘ladi.

Quyida tug‘ilish jarayoniga ta‘sir etuvchi omillar Dang‘ara tumani misolida jadvallar asosida tahlil qilindi.

1-jadval.

Dang‘ara tumanida asosiy demografik ko‘rsatkichlar

Yil	Aholi soni, kishi	Reproduktiv yoshdagi ayollar, kishi	Tuzilgan nikohlar soni	Tug‘ilganlar soni

2020	178 500	43 200	985	4 816
2021	180 200	44 010	1 042	5 205
2022	184 036	45 320	1 031	5 289
2023	186 100	45 870	1 008	5 158
2024	188 400	46 120	987	4 961
2025	190 200	46 540	965	4 779

Dang'ara tumani statistika bo'limi <https://farstat.uz>

Jadvaldan ko'rinadiki, 2020–2025-yillar davomida Dang'ara tumanida umumiy aholi soni muntazam oshib borgan. 2020-yilda aholi soni 178,5 ming kishini tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilda bu ko'rsatkich 190,2 ming kishiga yetgan. Reproduktiv yoshdagi ayollar soni ham 43,2 ming kishidan 46,5 ming kishiga oshgan. Bu holat tug'ilish uchun demografik salohiyat mavjudligini ko'rsatadi (1-jadval). Biroq tug'ilganlar soni 2022-yildan keyin pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. 2022-yilda 5289 nafar bola tug'ilgan bo'lsa, 2025-yilda bu ko'rsatkich 4779 nafarga kamaygan. Bu holat shuni ko'rsatadiki, reproduktiv yoshdagi ayollar sonining ortishi har doim ham tug'ilish sonining ko'payishiga olib kelavermaydi. Tug'ilish jarayoniga nikohlanish darajasi, oilalarning iqtisodiy sharoiti, ayollarning bandligi va farzandlar sonini rejalashtirish kabi omillar ham kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Aholi o'rtasida tug'ilish darajasiga ayollar ta'limi va bandligi holati ham kata ta'sir ko'rsatadi.

2-jadval.

Dang'ara tumanida ayollar ta'limi va bandligi

Yillar	Oliy ma'lumotli ayollar, kishi	Ish bilan band ayollar, kishi	Tug'ilganlar soni
--------	-----------------------------------	----------------------------------	----------------------

2020	8 240	31 500	4 816
2021	8 960	32 700	5 205
2022	9 780	34 100	5 289
2023	10 650	35 400	5 158
2024	11 540	36 900	4 961
2025	12 300	38 200	4 779

Dang'ara tumani statistika bo'limi <https://farstat.uz>

Jadval ma'lumotlari ayollarning ta'lim darajasi va bandligi yildan-yilga ortib borayotganini ko'rsatadi. 2020-yilda oliy ma'lumotli ayollar soni 8240 nafar bo'lgan bo'lsa, 2025-yilda bu ko'rsatkich 12 300 nafarga yetgan. Ish bilan band ayollar soni ham 31,5 ming kishidan 38,2 ming kishiga oshgan (2-jadval). Bu ijobiy ijtimoiy jarayon bo'lib, ayollarning jamiyatdagi faolligi ortayotganini bildiradi. Biroq demografik nuqtayi nazardan ayollarning ta'lim olishi va bandlik darajasining oshishi tug'ilish yoshining biroz kechikishiga, farzandlar sonini rejalashtirishga va oilada bolalar sonining kamayishiga olib kelishi mumkin. 2023–2025-yillarda tug'ilish ko'rsatkichlarining pasayishi aynan shu omil bilan ham bog'liq bo'lishi ehtimoldan xoli emas. Yuqoridagi jadvallar asosida aytish mumkinki, Dang'ara tumanida tug'ilish jarayoni bir nechta omillar ta'sirida shakllanmoqda. 2020–2022-yillarda tug'ilish sonining oshishi aholining demografik salohiyati, nikohlar soni va qishloq aholisi ulushining yuqoriligi bilan bog'liq bo'lgan. 2023–2025-yillarda esa tug'ilish sonining pasayishi migratsiya saldosining manfiylashuvi, ayollarning ta'lim va bandlik darajasining ortishi, urbanizatsiya jarayonlari hamda oilalarda farzandlar sonini rejalashtirish kuchaygani bilan izohlanadi.

Demak, Dang'ara tumanida tug'ilish jarayonini faqat tug'ilgan bolalar soni orqali emas, balki demografik tarkib, iqtisodiy sharoit, hududiy joylashuv,

migratsiya va ayollarning ijtimoiy faolligi bilan bog'liq holda kompleks o'rganish zarur.

Dang'ara tumanida tug'ilish jarayonining 2020–2025-yillardagi dinamikasi hududiy demografik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. O'rganilgan davr mobaynida tug'ilish ko'rsatkichlarining dastlab o'sishi, keyinchalik esa bosqichma-bosqich pasayishi kuzatilgani demografik tizimda sifat jihatidan yangi bosqich shakllanayotganini ko'rsatadi. Mazkur holat tug'ilish jarayoniga ta'sir etuvchi omillarning o'zaro bog'liqligini va ularning kompleks xarakterga ega ekanini tasdiqlaydi.

Tahlil natijalariga ko'ra, 2020–2022-yillarda tug'ilish ko'rsatkichlarining oshishi, avvalo, demografik omillar bilan bog'liq bo'lgan. Ayniqsa, reproduktiv yoshdagi ayollar sonining ortishi, nikohlanish jarayonining faolligi va qishloq aholisi ulushining yuqoriligi tug'ilish darajasining nisbatan yuqori bo'lishiga sabab bo'lgan. Bu davrda tug'ilishning eng yuqori ko'rsatkichi 2022-yilda qayd etilgan bo'lib, ushbu holat tumanda demografik faollikning yuqori darajada bo'lganini ko'rsatadi.

2023–2025-yillarda tug'ilish sonining pasayishi esa ijtimoiy-iqtisodiy va hududiy omillar ta'sirining kuchaygani bilan izohlanadi. Xususan, migratsiya jarayonlarining kuchayishi natijasida reproduktiv yoshdagi aholining bir qismi boshqa hududlarga ko'chib ketgan. Bu esa tug'ilish darajasining pasayishiga olib kelgan muhim demografik omillardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, ayollarning ta'lim darajasi va bandligi ortishi, oilalarda farzandlar sonini ongli rejalashtirish jarayonining kuchayishi ham tug'ilish ko'rsatkichlarining kamayishiga ta'sir qilgan.

Urbanizatsiya jarayonlari ham tug'ilish dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Dang'ara tumanida qishloq aholisi ulushi hali ham yuqori bo'lsa-da, shahar aholisi sonining asta-sekin ortib borayotgani kuzatilmogda. Bu esa kelajakda tug'ilish darajasining barqarorlashuvi yoki sekin pasayishiga

olib kelishi mumkin. Chunki urbanizatsiya sharoitida oilalarning turmush tarzi, iqtisodiy xarajatlari va ijtimoiy ehtiyojlari o'zgaradi.

Iqtisodiy ko'rsatkichlarning yaxshilanishi ham tug'ilish jarayoniga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatmoqda. Bir tomondan, daromad darajasining oshishi oilalarning farzand tarbiyalash imkoniyatlarini kengaytiradi. Ikkinchi tomondan esa, bolalarni sifatli ta'lim bilan ta'minlash, uy-joy xarajatlari va boshqa ijtimoiy ehtiyojlarning ortishi oilalarda farzandlar sonini rejalashtirishga olib keladi. Shu sababli zamonaviy demografik rivojlanishda tug'ilish darajasining pasayishi ko'pincha demografik inqiroz emas, balki demografik o'tish jarayonining tabiiy bosqichi sifatida qaraladi.

Umuman olganda, Dang'ara tumanida tug'ilish jarayonining o'zgarishi demografik, ijtimoiy-iqtisodiy va hududiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanmoqda. Mazkur jarayonni ilmiy jihatdan baholash hududiy demografik siyosatni rejalashtirish, aholi sonining kelajakdagi o'sishini prognozlash hamda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dang'ara tumanida tug'ilish jarayonining 2020–2025-yillardagi holatini tahlil qilish natijalari hududda demografik jarayonlar barqaror rivojlanayotganini, biroq so'nggi yillarda tug'ilish ko'rsatkichlarida nisbatan pasayish tendensiyasi shakllanayotganini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida tug'ilish darajasiga ta'sir etuvchi asosiy omillar — demografik tarkib, nikohlanish darajasi, iqtisodiy sharoit, migratsiya jarayonlari, urbanizatsiya hamda ayollarning ta'lim va bandlik darajasi o'zaro bog'liq holda shakllanayotgani aniqlandi.

O'rganilgan davrda 2020–2022-yillarda tug'ilish ko'rsatkichlarining oshishi reproduktiv yoshdagi aholi ulushining yuqoriligi, nikohlar sonining ko'pligi va qishloq aholisi ulushining ustunligi bilan izohlanadi. Ayniqsa, qishloq hududlarida oilaviy qadriyatlarning mustahkamligi va ko'p farzandlilik an'alarining saqlanib qolishi tug'ilish darajasining yuqori bo'lishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, ushbu davrda demografik salohiyatning

yuqoriligi hududda aholi sonining tabiiy o'sishini ta'minlagan muhim omil bo'lib xizmat qilgan.

2023–2025-yillarda tug'ilish ko'rsatkichlarining pasayishi esa ijtimoiy-iqtisodiy va demografik omillarning ta'siri kuchayganini ko'rsatadi. Jumladan, migratsiya jarayonlarining faollashuvi, ayollarning ta'lim darajasi va mehnat faoliyatidagi ishtirokining ortishi, oilalarda farzandlar sonini rejalashtirish tendensiyasining kuchayishi hamda urbanizatsiya jarayonlarining rivojlanishi tug'ilish sur'atlarining sekinlashishiga olib kelgan. Biroq ushbu pasayish keskin demografik muammo sifatida emas, balki demografik rivojlanishning tabiiy bosqichi sifatida baholanishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Dang'ara tumanida tug'ilish jarayoni ko'plab omillar ta'sirida shakllanadigan murakkab demografik jarayon bo'lib, uni baholashda statistik ko'rsatkichlar bilan bir qatorda hududiy, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarni ham kompleks tahlil qilish zarur. Mazkur jarayonni chuqur o'rganish hududiy demografik siyosatni takomillashtirish, yosh oilalarni qo'llab-quvvatlash, aholi bandligini oshirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha samarali choralarni ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kelgusida Dang'ara tumanida tug'ilish jarayonini yanada barqaror rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- yosh oilalarni ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish;
- ayollar bandligi va ta'lim darajasini oshirish bilan birga onalik va bolalikni muhofaza qilish choralarni kengaytirish;
- migratsiya jarayonlarini tartibga solish va hududda yangi ish o'rinlarini yaratish;
- demografik jarayonlarni muntazam monitoring qilish va ilmiy asoslangan prognozlash tizimini joriy etish.

Shunday qilib, Dang'ara tumanida tug'ilish jarayonining o'zgarishi hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, mazkur jarayonni ilmiy asosda tahlil qilish hududiy demografik barqarorlikni ta'minlash va aholi farovonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika agentligi. Demografik ko'rsatkichlar to'plami. – Toshkent, 2024.
2. Dang'ara tumani statistika bo'limi. <https://farstat.uz>
3. Karimov A.A. O'zbekiston aholisi demografiyasi. – Toshkent: Fan, 2020.
4. D.G'.Mo'minov. Ahoil geografiyasi va demografiya asoslari. Qo'qon. Art Press nashriyoti. 2024.
5. Weeks J.R. Population: An Introduction to Concepts and Issues. – Boston: Cengage Learning, 2021.
6. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
7. Todaro M.P., Smith S.C. Economic Development. – Boston: Pearson, 2020.
8. United Nations. World Population Prospects. – New York, 2022.
9. World Bank. Population and Development Indicators. – Washington, 2023.